

TURYSTYKA SZKOLNA.

POMIĘDZY ZAŁOŻENIAMI A RZECZYWISTOŚCIĄ

Zgodnie z ustawowymi założeniami system oświaty w Polsce powinien zapewnić m.in. warunki do rozwoju zainteresowań i uzdolnień uczniów przez organizowanie zajęć pozalekcyjnych i pozaszkolnych oraz kształtowanie aktywności społecznej i umiejętności spędzania ich czasu wolnego¹. Wśród potencjalnych zainteresowań uczniów, których rozbudzanie i rozwijanie może być szczególnie cenne w aspekcie aktywnego zagospodarowania ich czasu wolnego ważne są niewątpliwie potrzeby poznawcze związane z turystyką i krajoznawstwem. Organizacja tego typu zajęć w formie np. wycieczek przedmiotowych lub turystyki aktywnej uatrakcyjnia i wzbogaca program dydaktyczny i wychowawczy szkoły, mając równocześnie istotne walory poznawcze i kulturowe. Zdaniem R. Winiarskiego i J. Zdebskiego² już okres późnego dzieciństwa, zwany też młodszym wiekiem szkolnym (od 7-10 roku życia), stanowi fazę przygotowawczą do rozwoju aktywności turystycznej uczniów.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 8 listopada 2001 roku w sprawie warunków sposobu organizowania przez publiczne przedszkola, szkoły i placówki krajoznawstwa i turystyki reguluje wszystkie kwestie związane z tą formą aktywności uczniów³. Szkoły organizujące dla uczniów różnorodne formy krajoznawstwa i turystyki, coraz częściej, także w obszarze wymiany międzynarodowej zgodnie z założeniami „Układu z Schengen”, mogą w tym zakresie współdziałać ze stowarzyszeniami i innymi podmiotami. Celem tego typu działalności jest:

– poznawanie kraju, środowiska przyrodniczego, tradycji, zabytków kultury i historii,

1 Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz. U. 2004, nr 173, poz. 1808).

2 R. Winiarski, J. Zdebski (2008): *Psychologia turystyki*, Warszawa.

3 Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 8 listopada 2001 r. w sprawie warunków sposobu organizowania przez publiczne przedszkola, szkoły i placówki krajoznawstwa i turystyki (Dz. U. 2001, nr 135, poz. 1516).

- poznawanie kultury i języka innych państw,
- poszerzanie wiedzy z różnych dziedzin życia społecznego, gospodarczego i kulturalnego,
- wspomaganie rodziny i szkoły w procesie wychowania,
- upowszechnianie wśród dzieci i młodzieży zasad ochrony środowiska naturalnego oraz umiejętności korzystania z zasobów przyrody,
- podnoszenie sprawności fizycznej,
- poprawę stanu zdrowia dzieci i młodzieży pochodzących z terenów zagrożonych ekologicznie,
- upowszechnianie form aktywnego wypoczynku,
- przeciwdziałanie patologii społecznej,
- poznawanie zasad bezpiecznego zachowania się w różnych sytuacjach.

Pozalekcyjne zajęcia krajoznawstwa i turystyki mogą odbywać się w różnych formach:

- wycieczki przedmiotowe – inicjowane i realizowane przez nauczycieli w celu uzupełnienia obowiązującego programu nauczania, w ramach danego przedmiotu lub przedmiotów pokrewnych,
- wycieczki krajoznawczo-turystyczne, w których udział nie wymaga od uczestników przygotowania kondycyjnego i umiejętności,
- imprezy krajoznawczo-turystyczne, takie jak: biwaki, konkursy, turnieje,
- imprezy turystyki kwalifikowanej i obozy wędrowne, w których udział wymaga od uczestników przygotowania kondycyjnego i umiejętności specjalistycznych, w tym posługiwania się specjalistycznym sprzętem,
- imprezy wyjazdowe – związane z realizacją programu nauczania, takie jak: zielone szkoły, szkoły zimowe, szkoły ekologiczne.

Analizując prawne możliwości realizacji w szkołach zajęć z zakresu turystyki zauważyć należy również, iż stworzona została również możliwość realizacji czwartej godziny obowiązkowych zajęć wychowania fizycznego w ramach tygodniowego wymiaru godzin, określanej jako „aktywne formy turystyki”⁴. W projekcie Rozporządzenia Ministra Edukacji w sprawie dopuszczalnych form realizacji dwóch godzin obowiązkowych zajęć wychowania fizycznego proponuje się, by 2 godziny mogły być realizowane m.in. w formie „aktywności turystycznej” Dopuszczona została też możliwość łączenia dwóch godzin takich zajęć „z zachowaniem ich ilości w okresie nie dłuższym niż 4 tygodnie”⁵

4 Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 9 grudnia 2003 r. w sprawie dopuszczalnych form realizacji czwartej godziny obowiązkowych zajęć wychowania fizycznego (Dz. U. 2003, nr 217, poz. 2128).

5 Projekt Rozporządzenie Ministra Edukacji w sprawie dopuszczalnych form realizacji dwóch godzin obowiązkowych zajęć wychowania fizycznego ([http://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/356DEFFA649E1946C125755B00633316/\\$file/1687.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/356DEFFA649E1946C125755B00633316/$file/1687.pdf)), 03.04.2009.

Zdaniem B. Domereckiej turystyka pełni w edukacji dzieci i młodzieży nieocenioną rolę, a krajoznawstwo wpisując się w nowoczesne metody nauczania i realizację szkolnych ścieżek edukacyjnych, pozwalając na utrwalenie wiedzy teoretycznej poprzez praktyczne doświadczenie. Autorka ta stwierdza, że „zasadniczym walorem krajoznawstwa i turystyki szkolnej są emocjonalne przeżycia i doznania, towarzyszące poznawaniu w grupie w sytuacjach pozaszkolnych”⁶. Na inne aspekty zwraca uwagę A. Wartecka-Ważyńska, dla której turystyka szkolna posiada walory poznawcze, edukacyjne, higieniczno-zdrowotne i społeczno-wychowawcze stanowiąc tym samym jeden z bardziej atrakcyjnych sposobów spędzania wolnego czasu⁷. Wielu autorów walory te nazywa funkcjami⁸, które dzieli się na negatywne (dysfunkcje) i pozytywne (eufunkcje)⁹.

Dzięki swoim walorom turystyka szkolna i krajoznawstwo są swoistą formą kontynuacji procesu kształcenia i wychowania w warunkach środowiska naturalnego, co odpowiada europejskim tendencjom prowadzenia procesu edukacji także w terenie otwartym – określanym terminem „wychowanie plenerowe” (*outdoor education*). Zdaniem J. Oździńskiego wychowanie takie „pozwała na poznanie działań o charakterze egzystencjonalnym, w ramach których uczeń dowiaduje się o możliwości kształtowania własnego zdrowia w powiązaniu z wartościami środowiskowymi i ekologicznymi”¹⁰. Z tego punktu widzenia za słuszny i aktualny uznać należy postulat wprowadzenia różnych form działalności turystyczno-krajoznawczej do planu dydaktyczno-wychowawczego szkoły. Na etapie jego tworzenia uwzględnić należy przede wszystkim potrzeby młodzieży, jej zainteresowania i możliwości organizacyjne oraz warunki i potrzeby środowiska lokalnego. Szczegółowe zadania w tym zakresie powinny zawierać plany pracy przygotowywane przez wychowawców klasowych¹¹.

Turystyka szkolna jest traktowana w literaturze jako wstępny etap przygotowania młodego człowieka do uprawiania turystyki w wymiarze społecznym¹². R. Kogut i A. Gordon uważają, że działania promocyjne prowadzo-

6 B. Domerecka B. (2008): *Jak organizować szkolną turystykę?* Warszawa, s. 14.

7 A. Wartecka-Ważyńska (2007): *Turystyka młodzieży i jej uwarunkowania*. Poznań.

8 T. Łobożewicz (red.) (1990): *Krajoznawstwo i turystyka w szkole*. Warszawa; J. Wojtycza (2000): *Organizacja turystyki młodzieży szkolnej*. Kraków.

9 W. Alejski (2000): *Turystyka w obliczu wyzwań XXI wieku*. Kraków; R. Rowiński (2007): *Eufunkcje działalności turystycznej dzieci i młodzieży*. W: Z. Dziubiński (red.) *Humanistyczne aspekty sportu i turystyki*. Warszawa; P. Różycki (2006): *Zarys wiedzy o turystyce*. Kraków.

10 J. Oździński (2004): *Szanse i zagrożenia dla rozwoju turystyki szkolnej w XXI wieku*. W: S. Bosiacki, J. Grella (red.) *Gospodarka turystyczna w XXI wieku. Szanse i bariery rozwoju w warunkach integracji międzynarodowej*. Poznań, s. 65.

11 T. Łobożewicz (1990), J. Wojtycza (2000): op. cit.

12 I. Janowski I. (2003): *Krajoznawstwo i turystyka szkolna*. Kielce; R. Winiarski, J. Zbebski op. cit.

ne przez organizacje i instytucje o charakterze turystyczny (TKKF, PTTK, PTSM oraz ZHP) są komplementarne wobec dokonań szkoły, która pełni inspirującą i integracyjną rolę w systemie wychowania i kształcenia dzieci i młodzieży¹³.

Wycieczki uczniowskie znalazły się w programach szkolnych w odrodzonej Polsce już u jej zarania w 1918 roku¹⁴. O rozmiarach ruchu turystycznego współczesnych uczniów można wnioskować z danych zbieranych w szkołach, jak również z organizacji turystycznych¹⁵. Wynika z nich, że aktywność turystyczna uczniów wykazuje tendencje regresywną. Brak jest jednak reprezentatywnych badań tego zjawiska w skali całego kraju. Uniemożliwia to nawet szacunkową ocenę, w jakim stopniu wcześniej wskazane możliwości prawne i organizacyjne promowania aktywności turystycznej wśród populacji szkolnej są wykorzystywane.

Metodologia badań własnych

Celem pracy była konfrontacja założeń prawnych i postulatów teoretycznych dotyczących promowania oraz organizacji turystyki i krajoznawstwa, z faktyczną ich realizacją w szkołach różnego typu. Pytania badawcze dotyczyły następujących kwestii:

1. W jakiej skali w szkołach organizowane są wycieczki lub imprezy o charakterze turystyki aktywnej opartej o kontakt z przyrodą i kto jest ich organizatorem?
2. Czy w szkołach prowadzona jest działalność organizacji promujących wśród młodzieży aktywność turystyczną?
3. W jakim odsetku badanych szkół turystyka aktywna jest elementem zajęć pozalekcyjnych i formą realizacji czwartej godziny wychowania fizycznego?

Odpowiedzi na postawione pytania umożliwiła analiza wyników badań pilotażowych przeprowadzonych w 2008 roku, których celem było dopracowanie kwestionariusza ankiety: „Bilans oferty szkoły w zakresie pozalekcyjnych zajęć rekreacyjno-sportowych” Na etapie tworzenia narzędzia badawczego jego wstępną wersję autorstwa R. Tomika poddano dyskusji na zebraniu naukowym Katedry Teorii i Metodyki Wychowania Fizycznego AWF im. J. Kukuczki w Katowicach. Kolejną, uzupełnioną i poszerzoną wersję przeka-

13 R. Kogut, A. Gordon (1999): Rola szkoły w rozwijaniu turystyki kwalifikowanej i aktywnej. W: T. Łobożewicz, R. Kogut (red.) *Turystyka kwalifikowana. Turystyka aktywna*. Warszawa, s. 102-108.

14 I. Janowski, op. cit.

15 W. Siwiński (1994): Czas wolny uczniów od nauki a ich uczestnictwo w zajęciach pozalekcyjnych sportowo-rekreacyjno-turystycznych. Poznań; R. Tauber (1996): Sport, rekreacja i turystyka w opinii badanej młodzieży. Poznań; J. Łaciak (2006): Aktywność turystyczna dzieci i młodzieży w 2005 roku. Warszawa.

zono do recenzji wybranym profesorom AWF zajmujących się problematyką metodyki wychowania fizycznego oraz turystyki i rekreacji. Po tej konsultacji przygotowano ostateczny kształt narzędzia badawczego wykorzystanego w badaniach pilotażowych. Wraz z kwestionariuszem do objętych badaniami szkół wysłano listy intencyjne skierowane do ich dyrektorów i nauczycieli wychowania fizycznego wypełniających ankietę. W listach poinformowano respondentów o instytucji afiliującej badania, ich organizacji, sposobie wypełnienia kwestionariusza oraz o anonimowej formie analizy wyników.

Kwestionariusz składa się z 20 pytań głównych zamkniętych oraz szeregu pytań uzupełniających zamkniętych, półotwartych i otwartych, dotyczyły one różnych aspektów rekreacyjno-sportowych zajęć pozalekcyjnych. W niniejszym opracowaniu wykorzystano odpowiedzi udzielone na temat organizacji w szkole zajęć turystyki aktywnej.

Kwestionariusz ankiety wypełnili nauczyciele wychowania fizycznego z 247 szkół. Najwięcej – 132 (53,44%) wypowiedzi dotyczyło szkół podstawowych, sondaż przeprowadzono również w 56 (22,67%) gimnazjach, 43 (17,41%) szkołach ponadgimnazjalnych i 16 (6,48%) zespołach szkół. Szkoły objęte badaniami znajdowały się zarówno w dużych aglomeracjach (ponad 100 tys. mieszkańców) – 64 placówki (25,91%), jak i w średnich miastach (25-100 tys.) – 68 (27,53%), małych miastach (do 25 tys.) – 32 (12,96%) oraz na wsiach – 83 (33,60%).

W badaniach nie zastosowano doboru losowego szkół, gdyż ich celem była głównie weryfikacja przydatności narzędzia badawczego. Jednakże duża liczba respondentów, jak i fakt, że obserwowane szkoły znajdowały się w kilku województwach, kilkunastu powiatach i kilkudziesięciu gminach upoważnia do wyciągania ostrożnych wniosków i prognozowania prawdopodobieństwa osiągnięcia zbliżonych wyników w większości polskich szkół.

Wyniki badań

Respondenci sondażu diagnostycznego, nauczyciele wychowania fizycznego potwierdzili, że w większości szkół organizowane były wycieczki lub inne imprezy turystyczne związane z turystyką aktywną opartą o kontakt z przyrodą. Częściej takie formy turystyki szkolnej organizowane były w gimnazjach i szkołach ponadgimnazjalnych (85%, 86%) niż w szkołach podstawowych (70% – tab. 1). W pytaniu tym wyraźnie zaznaczono, że chodzi o takie zajęcia, które związane były z turystyką kwalifikowaną górską lub inną, a nie o wycieczki programowe o charakterze poznawczym. Takie rozróżnienie miało na celu uzyskanie informacji, jak powszechne są w szkołach te rodzaje turystyki, które wspierają szkolne wychowanie fizyczne w realizacji celów związanych z podnoszeniem sprawności fizycznej, zdolności adaptacji do bodźców płynących ze środowiska przyrodniczego naturalnego i kształto-

waniem pożądaných cech charakteru. Nauczyciele zadeklarowali również, że 22% lekcji wychowania fizycznego odbywało się na boisku szkolnym, a 5% w „lesie, parku, polach itp.”, więc łącznie mniej niż 1/3 wszystkich lekcji. Dane te wskazują, że w polskich szkołach wykorzystuje się środowiskowe czynniki oddziaływania na organizmy uczniów towarzyszące aktywności fizycznej. Zgodne jest to z nowoczesnymi trendami światowymi w tym obszarze zawartymi w hasle outdoor education. Badania zasięgu i powszechności turystyki szkolnej przeprowadzone przez A. Wartecką-Ważyńską¹⁶ wśród uczniów wielkopolskich liceów ogólnokształcących i średnich szkołach zawodowych wykazały podobny wysoki odsetek udziału w zajęciach tego typu. W zorganizowanych wycieczkach szkolnych uczestnictwo 71% młodzieży tych szkół (82,25% – LO i 55,50% – szkoła zawodowa). Mniej optymistyczne wnioski płyną z danych publikowanych przez Instytut Turystyki. Wynika z nich, że w latach 2001-2005 spadło uczestnictwo dzieci w wyjazdach turystycznych. W roku 2001 wyjeżdżało 54% respondentów, a w 2005 tylko 44%¹⁷

Tabela 1. Szkoły organizujące wycieczki (imprezy) turystyczne związane z kontaktem z przyrodą

Szkoła	N	Tak		Nie	
		N	%	N	%
Podstawowa	129	90	69,77	39	30,23
Gimnazjum	54	46	85,19	8	14,81
Ponadgimnazjalna	42	36	85,71	6	14,29
Zespół szkół	16	11	68,75	5	31,25
Razem	241	183	75,93	58	24,07

Inicjatorem i organizatorem turystyki szkolnej w gimnazjach (76%) i szkołach ponadgimnazjalnych (81%) był najczęściej wychowawca klasy. Działalność tego typu organizowali również inni nauczyciele oraz nauczyciele wychowania fizycznego, którzy w znaczącym odsetku szkół wykazywali aktywność w tej dziedzinie (tab. 2). Jednak, zdaniem B. Kaczor¹⁸, szkoła jako organizator aktywności turystycznej młodzieży nie spełnia jej oczekiwań. Źródłem tej niekorzystnej sytuacji jest brak nauczycieli z inicjatywą, którzy umieliby zachęcić do udziału w różnych formach turystyki kwalifikowanej i jednocześnie sami wzięliby w niej udział.

16 A. Wartecka-Ważyńska, op. cit.

17 J. Łaciak, op. cit.

18 B. Kaczor (1999): Uczestnictwo młodzieży szkolnej w turystyce kwalifikowanej. W: T. Łobozewicz, R. Kogut (red.) op. cit., s. 109-114.

Tabela 2. Osoby organizujące uczniom wycieczki (imprezy) turystyczne

Szkoła	Wychowawca		Nauczyciel wf		Inny nauczyciel		Inna osoba	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Podstawowa	58	44,96	43	33,33	47	36,43	8	6,20
Gimnazjum	41	75,93	19	35,19	25	46,30	6	11,11
Ponadgimnazjalna	34	80,95	18	42,86	17	40,48	1	2,38
Zespół szkół	6	37,50	3	18,75	6	37,50	1	6,25
Razem	139	57,68	83	34,44	95	39,42	16	6,64

Na podstawie badań szkół różnych typów A. Wartecka-Ważyńska¹⁹ określiła organizacje, z którymi szkoły najczęściej współpracują w popularyzowaniu aktywności turystycznej wśród młodzieży. Są to: TKKF, PTTK, PTSM oraz ZHP. Jednakże do organizacji tych należy znikoma liczba młodzieży. Prezentowany sondaż diagnostyczny wykazał, że zaledwie w co czwartej szkole podstawowej i gimnazjum oraz co drugiej szkole ponadgimnazjalnej funkcjonowało PTTK. Działalność innych organizacji zajmujących się propagowaniem i organizowaniem działalności turystycznej była nieznacząca lub żadna (tab. 3). Również z badań B. Kaczor związanych z udziałem uczniów poznańskich szkół średnich w turystyce kwalifikowanej wynika niewielkie znaczenie tych organizacji. Znikomy odsetek badanych dostrzegał ich działania jako organizatorów turystyki kwalifikowanej (PTTK – 8%, SKKT – 7%, ZHP – 5%). „Wynika to zarówno z nieznamomości przez uczniów propozycji wysuwanych przez te organizacje, jak i (w opinii młodzieży) z małej atrakcyjności proponowanych programów”²⁰. Jeszcze mniejszy odsetek uczniów (zaledwie 2%) dostrzegało współpracę TKKF i PTTK ze szkołą w realizacji zajęć pozalekcyjnych w latach dziewięćdziesiątych²¹.

Tabela 3. Działalność organizacji turystycznych w szkole

Szkoła	PTTK		TKKF		Inna organizacja	
	N	%	N	%	N	%
Podstawowa	31	24,03	9	6,98	10	7,75
Gimnazjum	13	24,07	2	3,70	9	16,67
Ponadgimnazjalna	21	50,00	0	0,00	2	4,76
Zespół szkół	4	25,00	0	0,00	1	6,25
Razem	69	28,63	11	4,56	22	9,13

19 A. Wartecka-Ważyńska, op. cit.

20 B. Kaczor, op. cit., s. 114.

21 W. Siwiński, op. cit.; R. Tauber, op. cit.

Najczęściej w gimnazjach (59%), nieco rzadziej w szkołach podstawowych (41%) i ponadgimnazjalnych (38%) turystyka była elementem zajęć pozalekcyjnych (tab. 4). Jednocześnie zaledwie w 7 (3,41%) badanych szkołach czwarta godzina wychowania fizycznego realizowana była jako „aktywne formy turystyki”. Z danych GUS dotyczących roku szkolnego 2007/2008 wynika, że zaledwie 2% uczniów szkół podstawowych i gimnazjów oraz 1% ponadgimnazjalnych uczestniczy w pozalekcyjnych zajęciach sekcji krajoznawczo-turystycznych²². Nieco wyższy poziom (4% – dziewczęta, 5% – chłopcy) udziału w tego typu sekcjach odnotowano we wspomnianych badaniach uczniów szkół średnich przeprowadzonych w 5 województwach północno-zachodniej Polski²³.

Tabela 4. Turystyka jako element szkolnych zajęć pozalekcyjnych

Szkoła	Tak		Nie		Nie wiem	
	N	%	N	%	N	%
Podstawowa	53	41,09	30	23,26	7	5,43
Gimnazjum	32	59,26	15	27,78	2	3,70
Ponadgimnazjalna	16	38,10	19	45,24	4	9,52
Zespół szkół	4	25,00	4	25,00	3	18,75
Razem	105	43,57	68	28,22	16	6,64

Podsumowanie

W tzw. „Deklaracji haskiej w sprawie turystyki” przyjętej w kwietniu 1984 roku przez Światową Organizację Turystyki (WTO) zwrócono uwagę na konieczność wprowadzenie elementów turystyki do programów edukacyjnych szkoły. Uznano, za rzecz konieczną dla przemysłu turystycznego i rozwoju turystyki edukację w tym zakresie ogółu populacji rozpoczynając od poziomu szkoły. Postulowano również, by podjąć skuteczne środki, w celu przygotowania społeczeństwa „do podróży i turystyki, zwłaszcza przez włączenie turystyki do programów szkolnych i uniwersyteckich”²⁴. Idea ta współgra również z koncepcją perspektywicznych celów wychowania fizycznego. Jednym z nich jest przygotowanie uczniów w procesie fizycznego kształcenia i wychowania do samodzielnego uczestnictwa w rekreacji fizycznej, która staje się powinnością i koniecznością współczesnych pokoleń. Wyniki badań naukowych wskazują, że najczęstszą formą uczestnictwa w rekreacji

²² *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2007/2008*, (2008): Informacje i opracowania statystyczne GUS, Warszawa.

²³ W. Siwiński, op. cit.; R. Tauber, op. cit.

²⁴ W. Alejsiak, op. cit., s. 307.

fizycznej dorosłych Polaków (podobnie jak w innych krajach) jest turystyka²⁵. Fakt ten jednoznacznie wskazuje na potrzebę silniejszego akcentowania aktywności turystycznej dzieci i młodzieży w programach dydaktyczno-wychowawczych szkoły, a wychowania fizycznego w szczególności. Dotyczy to zwłaszcza form realizacji trzeciej i czwartej godziny wychowania fizycznego. Nowe rozwiązania prawne w tym zakresie są aktualnie dyskutowane w sejmie. Założenia zmierzają w kierunku ułatwienia realizacji zakładanych funkcji turystyki szkolnej.

Wyniki przeprowadzonych badań pilotażowych wskazują na celowość kontynuowania podjętego problemu badawczego w toku bardziej pogłębionych obserwacji na reprezentatywnym materiale szkół w całym kraju.

25 A. Ostrowska (1999): *Styl życia a zdrowie*. Warszawa.